

УДК 332.1

СТРУКТУРНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

**ШКРАБАК І. В., д. е. н., доцент,
професор кафедри маркетингу
ДонДУУ**

В статті представлено результати аналізу структурних трансформацій господарських комплексів регіонів України в розрізі кількості суб'єктів ЄДРПОУ та обсягів ВРП, стану основних засобів виробництва, інших показників економічного розвитку регіонів. Надано рекомендації щодо розбудови механізму прогнозування і програмування соціально-економічного розвитку регіонів.

Ключові слова: структурні трансформації; господарський комплекс; механізм прогнозування і програмування; соціально-економічний розвиток.

В статье представлены результаты анализа структурных трансформаций хозяйственных комплексов регионов Украины в разрезе количества субъектов ЕДРПОУ и объемов ВРП, состояния основных средств производства, других показателей экономического развития регионов. Даны рекомендации относительно механизма прогнозирования и программирования социально-экономического развития регионов.

Ключевые слова: структурные трансформации; хозяйственный комплекс; механизм прогнозирования и программирования; социально-экономическое развитие.

In this paper the results of the analysis of structural transformation of economic complexes regions of Ukraine in terms of number of subjects EDRPOU and GRP, state of the main means of production, and other indicators of economic development of the regions represented. Recommendations concerning the mechanism of forecasting and programming social and economic development of regions are given.

Keywords: structural transformations; economic complex; mechanism of forecasting and programming; social and economic development.

Актуальність дослідження. Наявність і поєднання певних природно-географічних, історико-культурних, демографічних, політичних і адміністративних факторів, що формують регіон як частину території держави, в межах якої функціонує певний комплекс галузей виробництва, ринкової і соціальної інфраструктури, є визначальними і у процесі формування регіональної структури економіки, тобто комплексу господарських утворень на окремих територіях. Характерною рисою для України на початкових етапах соціально-економічного реформування був вибір адекватної її соціально-економічним умовам економічної політики, що могла б сприяти найбільш ефективному використанню ресурсів і зниженню суспільних витрат її реалізації. При становленні ринкових відносин насамперед зростала важливість розв'язання проблем розвитку господарства окремих регіонів. Однак довгий час регіональні аспекти економічних відносин ігнорувалися, хоча саме ці аспекти зумовили певні тенденції, що є найхарактернішими рисами соціально-економічного стану регіонів України. Спрямованість регіонального господарського комплексу у русло саморозвитку для здійснення розширеного економічного відтворення і відповідність конкретних цілей структурної трансформації економіки регіону є інваріантним змістом будь-яких стратегічних планів, програм, заходів, які розроблялися у межах державної регіональної політики від часу отримання незалежності. Наукова думка акцентувала необхідність посилення уваги до регулювання розвитку територій, пошуку оптимальних співвідношень між централізацією і делегуванням повноважень місцевим органам управління, нівелювання розходження між регіонами-лідерами і регіонами, неблагополучними з точки зору соціально-економічного стану, тобто досягнення гармонійного

розвитку регіонів і держави в цілому. З урахуванням цих завдань державна регіональна політика покликана забезпечити формування оптимальної високоефективної структури господарства регіонів, яка б сприяла їхньому комплексному розвитку на основі природно-ресурсного, виробничо-економічного, науково-технічного та людського потенціалів, наявної інфраструктури, історико-культурних надбань і традицій з використанням переваг та можливостей геополітичного стану регіону. Необхідність реалізації визначених цільових настанов об'єктивно призводить до посилення уваги до наукового обґрунтування загальних контурів можливих змін у соціально-економічному стані регіонів і країни в цілому, визначення альтернативних шляхів і строків досягнення запланованих змін у процесі регіонального розвитку, тобто до економічного прогнозування. Зазначеним проблемам присвячено численні праці як зарубіжних, так і вітчизняних науковців, зокрема: Є. Бойка [1], В. Ляшенка [2], Т. Максимової [3], В. Павленка [4], М. Полякова [5] і багатьох інших, однак динаміка кількості суб'єктів ЄДРПОУ в такому контексті не досліджувалася, її регіональні особливості не виявлялися і досі не враховуються у процесі прогнозування і програмування соціально-економічного розвитку регіонів, що зумовлює актуальність даного дослідження.

Метою статті є аналіз структурних трансформацій господарських комплексів регіонів України в розрізі кількості суб'єктів ЄДРПОУ, обсягів ВРП, стану основних засобів виробництва та інших показників економічного розвитку регіонів і визначення підходів до розбудови механізму прогнозування і програмування соціально-економічного розвитку регіонів

Викладення результатів основного дослідження. Концептуальні положення прогнозування соціально-економічного розвитку регіону включають цільові завдання на перспективу, які формуються виходячи з аналізу фактичного стану економіки, її соціального рівня та ресурсних можливостей. Проведення цільового аналізу соціально-економічного розвитку регіону має на меті визначення:

- стану і перспектив розвитку регіону як органічної складової соціально-економічної системи країни;
- тенденції соціально-економічного зростання регіону порівняно з розвитком соціально-економічної системи країни з метою визначення основних напрямків росту;
- характерні особливості та вплив внутрішніх чинників на розвиток регіону, ступінь імовірності збереження темпів росту в майбутньому.

У науковій літературі висвітлено понад сто різних методів прогнозування, які мають складну класифікацію, але з позицій придатності для вирішення задач прогнозування соціально-економічного розвитку регіону (СЕРР) можуть бути виділені чотири основні групи: інтуїтивні; суб'єктивні; евристично-екстраполяційні; експлікативні.

Методологічні засади аналізу і прогнозування СЕРР несуть на собі певні особливості, на наявність яких вказувалося в роботі Є. Бойко [1]:

- прогнози СЕРР на можуть бути зведені до набору взаємно погоджених показників, оскільки, мірою впливу випадкових процесів і відхилень, які порушують якісну однорідність прогнозних тенденцій, прогнози є варіантними або навіть альтернативними;
- сценарій СЕРР повинен враховувати умови розвитку національної економіки, які впливають на розвиток регіонів;
- сценарій СЕРР визначається внутрішньо регіональними факторами розвитку, зокрема, наявним економічним і виробничим потенціалом, природними і трудовими ресурсами, рівнем розвитку регіональної інфраструктури тощо.

Виникнення кількох можливих сценаріїв СЕРР, зумовлене варіативністю прогнозного розвитку регіонів, пропорційно збільшує обсяги аналітико-синтетичного опрацювання показників стану регіональної економічної системи і їх динаміки. У цьому зв'язку набуває особливого значення раннє виявлення нових тенденцій і закономірностей, які виникають у процесі СЕРР. Своєчасна ідентифікація нових економічних явищ і процесів, які виникають як результат розвитку національної економіки і відповідної реакції регіональної економічної системи, дозволить уточнити прогнозні показники СЕРР до настання визначеного терміну і передбачити заходи корегування траєкторії регіонального розвитку. Крім того, урахування нових тенденцій і закономірностей, які були виявлені, дозволить підвищити якість як експертних оцінок майбутнього стану регіону, так і експлікативних моделей СЕРР і країни в цілому.

Виходячи з викладеного, було проведено аналіз кількісних параметрів структурної трансформації господарських комплексів за період 2001-2014 р.р. по регіонах України. Дослідження проводилося на даних Держкомстату України [6] і дозволило виявити певні особливості структурного розвитку господарських комплексів регіонів.

Дані Єдиного державного реєстру підприємств, організацій та установ України (ЄДРПОУ) свідчать про стійке зростання кількості суб'єктів ЄДРПОУ на території усіх регіонів країни. Динаміка кількості суб'єктів ЄДРПОУ має висхідну тенденцію по всіх досліджених регіонах (табл. 1).

Таблиця 1

**КІЛЬКІСТЬ СУБ'ЄКТІВ ЄДРПОУ ПО РЕГІОНАХ У РОЗРАХУНКУ НА 1000 ОСІБ
НАСЕЛЕННЯ (на початок року)**

Регіони-суб'єкти України	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Україна	26	27	27	28	28	29	30
АР Крим	25	26	27	27	28	29	29
Вінницька	18	18	19	19	20	20	21
Волинська	17	18	18	19	19	20	20
Дніпропетровська	28	29	30	31	31	31	32
Донецька	19	20	21	21	21	22	22
Житомирська	18	19	19	20	20	21	22
Закарпатська	16	16	17	17	17	17	17
Запорізька	25	26	27	27	27	28	28
Івано-Франківська	17	17	18	18	18	19	19
Київська	26	28	29	30	31	32	33
Кіровоградська	22	23	24	24	25	25	26
Луганська	18	19	19	20	20	21	21
Львівська	24	24	25	26	26	26	27
Миколаївська	31	32	33	34	34	35	35
Одеська	30	31	31	32	32	33	33
Полтавська	23	24	24	25	25	25	26
Рівненська	16	16	17	17	17	17	18
Сумська	19	20	20	21	21	22	22
Тернопільська	19	19	20	20	20	21	21
Харківська	26	27	27	28	28	29	29
Херсонська	26	27	27	28	28	28	29
Хмельницька	19	20	20	21	21	22	22
Черкаська	20	21	22	22	22	23	23
Чернівецька	17	18	19	19	19	20	20
Чернігівська	16	17	17	18	19	19	20
Київ	79	83	85	89	92	96	99
Севастополь	33	35	36	38	40	41	42

Аналіз темпів щорічного приросту кількості суб'єктів ЄДРПОУ по регіонах показав, що вони, незважаючи на вихідні умови структурних трансформацій у кожному регіоні, які суттєво різнилися між собою і демонстрували різні темпи приросту, з 2003 року не тільки гранично зблизилися між собою, але й демонструють однакові тенденції: незначне зростання до 2006 року, а потім такий же дружний спад. Аналіз темпів щорічного приросту кількості суб'єктів ЄДРПОУ по регіонах показав, що вони, незважаючи на вихідні умови структурних трансформацій у кожному регіоні, які суттєво різнилися між собою і демонстрували різні темпи приросту, з 2003 року не тільки гранично зблизилися між собою, але й демонструють однакові тенденції: незначне зростання до 2006 року, а потім такий же дружний спад.

Окремо зауважимо, що зменшення темпів приросту кількості суб'єктів ЄДРПОУ по всім регіонам України фіксується за два роки до початку світової фінансової кризи.

Динаміка розподілу кількості суб'єктів ЄДРПОУ за регіонами у розрахунку на 1000 осіб населення за останні роки свідчить про збереження тенденції до незначного зростання. Разом з тим, виділяється кілька регіонів-суб'єктів України, де таке зростання відбувається випереджувальними темпами: Київська область, міста Київ і Севастополь. Групування регіонів

України за кількістю суб'єктів ЄДРПОУ на 1000 осіб населення станом на 2014 рік (табл. 2) свідчить про те, що 52 % з них мають показники, нижчі за середній по Україні.

Таблиця 2

**ГРУПУВАННЯ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ ЗА КІЛЬКІСТЮ СУБ'ЄКТІВ ЄДРПОУ
НА 1000 ОСІБ НАСЕЛЕННЯ СТАНОМ НА 2014 Р.**

№	Кількість суб'єктів ЄДРПОУ на 1000 осіб населення	Регіони України
1	17-25	Закарпатська, Рівненська, Івано-Франківська, Волинська, Чернівецька, Чернігівська, Вінницька, Луганська, Тернопільська, Донецька, Житомирська, Сумська, Хмельницька, Черкаська
2	26-34	Кіровоградська, Полтавська, Львівська, Запорізька, Харківська, Херсонська, АР Крим, Дніпропетровська, Київська, Одеська
3	35-43	Миколаївська, м. Севастополь
4	> 43	м. Київ

Слід відзначити, що до цієї групи входять і промислово розвинені регіони, зокрема Луганська і Донецька області, що пояснюється їх промисловою спеціалізацією. Кількість суб'єктів ЄДРПОУ трьох областей (Закарпатської, Рівненської, Івано-Франківської) практично не має приросту за останні п'ять років. Десять регіонів України (або 37 % від загальної кількості) мають показники, наближені до середнього по країні. До цієї групи також входять промислово розвинені області, зокрема: Запорізька, Харківська, Дніпропетровська, однак порівняно з попередніми ступінь диверсифікації їхньої економіки значно вищий. І лише три регіони України мають кількість суб'єктів ЄДРПОУ у розрахунку на 1000 осіб населення більше за середню по країні, причому по м. Київ цей показник більше, ніж у тричі перевищує середній по Україні.

Кількісні зміни у структурі економіки регіонів, зокрема кількість суб'єктів ЄДРПОУ, частка серед них підприємств малого бізнесу і вартість основних засобів, були досліджені у зв'язку з виробництвом валового регіонального продукту. Для забезпечення можливості порівняння окремих регіонів за визначеними показниками була врахована кількість наявного населення за регіонами і розрахований приведений показник ВРП, який характеризує величину валового регіонального продукту на початок 2014 року, виробленого одним суб'єктом ЄДРПОУ у розрахунку на 1000 осіб населення регіону. Отримані результати дозволили виявити групу з 14 регіонів, для яких значення трьох показників - кількість суб'єктів ЄДРПОУ на 1000 жителів, ВРП у розрахунку на одну особу і приведений показник ВРП – нижчі за середні по Україні. До цієї групи належать: АР Крим, Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Львівська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська і Чернівецька області. До них тісно наближаються Херсонська і Чернігівська області, де по два показники нижче середнього, а по одному – дорівнюють середньому по Україні рівню. Виділена група є досить однорідною за своїми характеристиками. Промисловий комплекс їх є малопотужним, про що свідчить величина їх основних засобів у розрахунку на 1000 жителів населення. Крім того, АР Крим, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська і Чернігівська області мають дуже високу долю малих підприємств – більше 30 % від загальної кількості суб'єктів ЄДРПОУ. Підприємства цих регіонів характеризуються низькою інноваційною активністю, доля підприємств, що впроваджували інновації у 2014 році не перевищує 6,9 %.

Друга група регіонів перевищує середній рівень по Україні за показником приведенного валового регіонального продукту: Донецька, Дніпропетровська, Луганська, Полтавська, Запорізька, Харківська і Чернігівська області. Як правило, величина основних засобів у розрахунку на 1000 осіб населення тут вище за середній по Україні рівень, крім Луганської і Чернігівської областей.

Дослідження дозволило встановити наявність кореляційного зв'язку між кількістю суб'єктів ЄДРПОУ та вартістю основних засобів. Для забезпечення можливості порівняння показників різних регіонів за кілька останніх років вартість основних засобів на основі даних статистики була приведена до цін 2000 року з використанням коефіцієнтів обліку вартісних

показників обладнання, яке перебуває у використанні, а також індексів цін виробників промислової продукції при урахуванні введення в дію нових основних засобів. Лише шість регіонів України (22 %) протягом п'яти останніх років стабільно нарощували обсяги основних засобів: Закарпатська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Херсонська області і місто Київ. Ще три регіони (11 %) зменшили показники лише протягом кризових років: Вінницька, Харківська і Хмельницька області. Більшість регіонів України (33 %) не має такої стабільності – роки нарощування перемежаються з роками зниження. Два регіони на тлі світової і вітчизняної кризи спромоглися збільшити індекси вартості основних фондів: Чернівецька і Чернігівська області. У трьох областях України – Тернопільській, Сумській і Луганській – досліджуваний показник має стійку тенденцію до зменшення.

Загальною тенденцією для України є стабільне зростання показників зносу основних фондів, рівень якого сягав на початок 2014 року від 81,2 % у Харківській області до 36,8 % – у Київській і Чернівецькій областях. Серед лідерів за ступенем зносу основних засобів саме ті області, які щорічно нарощували обсяги основних засобів: Кіровоградська (73,8 % зносу), Вінницька (70,7 %) і Полтавська (70,1 %) області, причому показник зносу тут суттєво збільшується щорічно. Від 60 % до 70 % зносу основних фондів мають вісім регіонів України (майже 30 %): АР Крим, Донецька, Запорізька, Львівська, Миколаївська, Сумська, Херсонська і Черкаська області. Від 50 % до 60 % зносу основних фондів мають: Дніпропетровська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Луганська, Одеська, Рівненська, Хмельницька і Чернігівська області, тобто третина регіонів України. І лише чотири регіони (15 %) мають ступінь зносу основних засобів менше ніж 50 %: Волинська, Тернопільська, Чернівецька області і місто Севастополь.

Іншою особливістю структурної перебудови господарських комплексів регіонів України за останні роки виявився той факт, що зростання кількості підприємств, організацій і установ на їх територіях вплинуло на інші показники регіонального розвитку дуже незначним чином. Зв'язок між темпами приросту кількості суб'єктів ЄДРПОУ та іншими характеристиками СЕРР визначався за допомогою кореляційного аналізу ППП MS Excel.

Висновки. Трансформація господарських комплексів регіонів України в останні роки характеризується збільшенням кількості підприємств, організацій і установ, що входять до їх складу. Однак ці підприємства є малопотужними, незначними за розмірами основних фондів, які не можуть справляти значного впливу на обсяги виробленого валового регіонального продукту. Введення в дію нових основних засобів при цьому настільки незначне за обсягами, що не позначається на загальному стані основних засобів регіонів. Жоден з регіонів України при цьому не демонструє більш-менш явних причинно-наслідкових зв'язків між динамікою розглянутих вище показників, не було виявлено і регіонів, для яких усі виявлені тенденції мали б спільні риси, що дозволяло б об'єднати регіони у групи за певною ознакою. Не відбулося і очікуваного зміцнення фінансової бази регіонів.

Виявлені в результаті проведеного аналізу особливості трансформації господарських комплексів регіонів України у зв'язку з варіантами схем економічного і соціально-економічного районування території країни дозволяють говорити про втрату позицій просторової й адміністративної детермінант у зонуванні території України для довгострокового прогнозування й програмування економічного й соціально-економічного розвитку регіонів.

Територіально зближені регіони як єдності соціального, економічного, культурного, природно-історичного і політичного просторів почали розходитися як за цільовими орієнтирами, так і за характеристиками економічного розвитку. Все більше починають «розходитися» Донецька і Луганська області як частини Донбасу; нові тенденції структурних змін ставлять під сумнів єдність Полтавської, Сумської і Харківської областей, окрім їх географічного розташування; проблемною виглядає перспектива відшукати достатньо ефективний спільний шлях розвитку Вінницької, Тернопільської і Хмельницької областей з їх різючими відмінностями у величині ВРП, основних засобів на 1000 осіб населення та їх наявному стані.

Разом з тим, процес прогнозування СЕРР передбачає встановлення цілі або комплексу цілей і узгодження всіх етапів процесу розробки прогнозу з поставленими завданнями та визначеними цілями. Найбільш ефективно визначення тенденцій розвитку великих систем досягається поєднанням дослідного (пошукового) і нормативного прогнозування, які забезпечують одночасно як оцінку перспективних тенденцій розвитку економіки, так і

визначення шляхів і термінів досягнення бажаного стану економічного та соціального розвитку країни та її регіонів на основі досягнутих результатів і встановлених орієнтирів. Виявлені в дослідженні особливості структурної перебудови економік регіонів як складових частин національної економіки свідчать не тільки про недостатню ефективність і результативність функціонування таких механізмів регулювання регіонального економічного розвитку як прогнозування і програмування СЕРР, але й про об'єктивну потребу виваженого і методично та організаційно забезпеченого переходу до моделі формування прогнозів соціально-економічного розвитку держави і регіонів за принципом «знизу-догори». Такий принцип передбачає встановлення цілей і шляхів їх досягнення на місцях і донесення їх на державний рівень. Держава у цьому випадку покликана виконувати функції координації і контролю за реалізацією політики регіонального розвитку, яку узгоджує з пріоритетами загальнодержавними пріоритетами соціально-економічного розвитку. Така модель притаманна країнам з досить високо розвиненими ринковими умовами господарювання і передбачає більш високий рівень самостійності (автономності) СЕРР, що забезпечує формування такого соціально-економічного середовища, в межах якого території, які володіють наділеною законом самостійністю, підвищують відповідальність регіональних та місцевих органів влади і управління за розв'язання поточних та перспективних проблем територій. В такому разі механізм прогнозування і програмування СЕРР має передбачати можливість виконання закріпленої за державою функції контролю.

У випадку відхилення результатів СЕРР від критеріїв сталості або відхилення регіональної системи від досягнення цільових орієнтирів сталості розвитку, держава матиме змогу реалізовувати регулюючу функцію регіонального розвитку, залишаючи право і реальну можливість регіонів іти власним шляхом розвитку, означеним цілями і забезпеченим ресурсами. Структура господарського комплексу територіального утворення, її кількісні та якісні зміни за умови реалізації такої моделі об'єктивно зумовлюватимуться ієрархією цілей економічного і соціального розвитку та наявними у нього ресурсами.

Література

1. Бойко Є.І. Концептуальні засади моделювання просторового розвитку територіально-виробничих систем / Є.І. Бойко // Регіональна економіка. – 2007. – № 1. – С. 125-128.
2. Ляшенко В.І., Регулювання розвитку економічних систем: теорія, режими, інститути / В.І. Ляшенко. – Донецьк: ДонНТУ, 2006. – 668 с.
3. Максимова Т.С. Регіональний розвиток (аналіз і прогнозування). Монографія / Т.С. Максимова. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2003. – 304 с.
4. Павленко В.Ф. Планирование территориального развития (территориальный аспект планирования): издание второе, перераб. и доп. / В.Ф. Павленко. – Москва: ЭМИ-пресс, 2011. – 267 с.
5. Поляков М.А. Окремі аспекти запровадження стратегічного планування розвитку територій / М.А. Поляков // Інвестиції: практика і досвід. – 2011. – № 19. – С. 33-34.
6. Офіційний сайт Державного комітету статистики України. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua